

লোকগীতত জন্ম, মৃত্যু আৰু জীৱন আধুনিক ভাষাবিজ্ঞানৰ দৃষ্টিৰে

“ধৰা, এই এনোফিলিচ মহ। নধৰা কিয়? চাওঁ হাতখন— এয়া।”

মানুহটোৱে যে এনোফিলিচ মহ এটা জোনৰ ফালে আগবঢ়াই দিছিল জোনে মনেই কৰা নাছিল। ধৰা মানে ভাবিবলৈ কোৱা বুলি ভাবিছিল। এতিয়া বুঢ়াৰ ডাবি খাই বুঢ়াৰ হাতৰ পৰা মহটো ল'লে।

—নৱকান্ত বৰুৱা, আখৰৰ জখলা

(১)

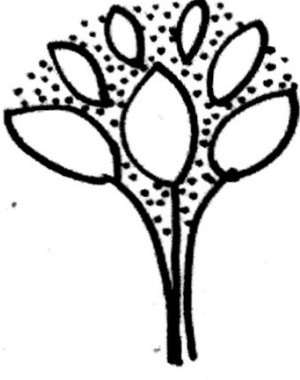
অসমীয়া লোকগীতৰ বিষয়ে, বিশেষকৈ লোকগীতত জন্ম, মৃত্যু আৰু জীৱনৰ উপস্থাপন সম্পৰ্কে পৰম্পৰাগত পদ্ধতিৰে ইতিমধ্যে অলেখ আলোচনা হৈছে। কিন্তু বৰ্তমানৰ এই অধ্যয়নত ব্যৱহৃত ‘বোধ-ভাষাবিজ্ঞান’ (Cognitive Linguistics)ৰ যি পদ্ধতি, সি ভাষাবিজ্ঞানৰ ক্ষেত্ৰখনত আৰম্ভ হোৱা এক শেহতীয়া ধাৰা, আৰু অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যৰ ক্ষেত্ৰত ইয়াৰ প্ৰয়োগ এতিয়াও সীমিত। আমাৰ এই আলোচনাত আমি অসমীয়া লোকগীত আৰু দৈনন্দিন জীৱনত অসমীয়া ভাষাত সঘনাই ব্যৱহাৰ হোৱা মানৱ জীৱন সম্পৰ্কীয় কেতবোৰ ‘ধাৰণাত্মক ৰূপক’ (conceptual metaphor)ৰ বিশ্লেষণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিম।

বোধ-ভাষাবিজ্ঞানৰ তত্ত্বসমূহ অসমীয়াত আলোচনা আৰু প্ৰয়োগ কৰিবলৈ হ’লে প্ৰথমতেই আমি পৰিভাষা সম্পৰ্কীয় কেতবোৰ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰিবলগীয়া হ’ব। এইক্ষেত্ৰত আমি হয় ইংৰাজী ভাষাত ব্যৱহাৰ হোৱা পৰিভাষাসমূহেই ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰোঁ, অথবা এৰাধাৰাৰ মাজেৰে কেতবোৰ সমাৰ্থকপ্ৰায় অসমীয়া পৰিভাষাৰ সৃষ্টি কৰি ল’ব পাৰোঁ। আমাৰ এই আলোচনাত আমি পাছৰ পন্থাটি অনুসৰণ কৰিছোঁ। ‘বোধ-ভাষাবিজ্ঞান’ আৰু ‘ধাৰণাত্মক ৰূপক’ শব্দ দুটা ইয়াৰে প্ৰথম পদক্ষেপ।

চমুকৈ ক’বলৈ হ’লে, বোধ-ভাষাবিজ্ঞানে ভাষাক এক মানৱসৃষ্ট আহিলা বুলি বিশ্বাস কৰে। বোধ-ভাষাবিজ্ঞানীসকলৰ মতে যিহেতু ভাষাৰ উৎপত্তিস্থল হৈছে মানুহৰ মগজু, সেয়েহে ভাষাৰ মাধ্যমেৰে সংৰচিত যিকোনো পাঠ (text)ক লিখোঁতে বা কওঁতাৰ মানসিক স্থিতিৰ পৰিচায়ক বুলিব পাৰি (Taylor 2006 : 569)। আন কথাত ক’বলৈ গ’লে কোনো এক ভাষিক ৰচনা তাৰ ৰচকৰ মানসিক ক্ৰিয়া-প্ৰতিক্ৰিয়াৰ মূৰ্তৰূপ মাথোঁ।

উদাহৰণস্বৰূপে, ‘ধৰা, এই এনোফিলিচ মহ’ বুলি কোৱা কথাষাৰৰ পৰা বুজা যায় যে এইক্ষেত্ৰত আমি আমাৰ চিন্তাক এক কঠিন পদাৰ্থ বুলি ধৰিছোঁ, যাক আমি হাতেৰে খামুচি ধৰিব (অৰ্থাৎ ‘বুজিব’) পাৰোঁ। এইদৰে এই বাক্যটিয়ে আমি চিন্তাৰ দৰে বিমূৰ্ত ধাৰণা এটিক কিদৰে বুজোঁ, তাৰ এটি আভাস দিয়ে। ইংৰাজী ভাষাতো ধাৰণা এটি বুজাৰ কথা ক’বলৈ ‘grasp’

পৰাগ কুমাৰ ডেকা

বোধ-ভাষাবিজ্ঞানৰ তত্ত্বসমূহ অসমীয়াত আলোচনা আৰু প্ৰয়োগ কৰিবলৈ হ'লে প্ৰথমতেই আমি পৰিভাষা সম্পৰ্কীয় কেতবোৰ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰিবলগীয়া হ'ব। এইক্ষেত্ৰত আমি হয় ইংৰাজী ভাষাত ব্যৱহাৰ হোৱা পৰিভাষাসমূহেই ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰোঁ, অথবা এৰাধৰাৰ মাজেৰে কেতবোৰ সমাৰ্থকপ্ৰায় অসমীয়া পৰিভাষাৰ সৃষ্টি কৰি ল'ব পাৰোঁ।

শব্দটি ব্যৱহাৰ হয়, যেনে : "I could not grasp what the instructor was talking about." একেদৰে কথাতো ভালকৈ ভাবি চোৱা বুলি কওঁতে আমি চিন্তাক চকুৰে চাব পৰা দৃশ্যমান বস্তু বুলি বুজাইছোঁ।

সত্তৰৰ দশকৰ পাছভাগত আৰু আশীৰ দশকৰ আগভাগত চম্‌স্কীয় ভাষাতত্ত্ব (নোৰম চম্‌স্কীৰ ধাৰা) আৰু মূলতঃ পৰম্পৰাগত ভাষাবিজ্ঞানৰ বিৰুদ্ধে এক প্ৰতিক্ৰিয়াস্বৰূপে ৰ'নাৰ্ড লাংগেকাৰ, জৰ্জ লেকফ্, নিয়নাৰ্ড টামী আদি ভাষাবিদসকলৰ নেতৃত্বত বোধ-ভাষাবিজ্ঞানৰ উদ্ভৱ হয়। আমাৰ বৰ্তমানৰ এই আলোচনা জৰ্জ লেকফ্ৰৰ ধাৰণাত্মক ৰূপক বা conceptual metaphor তত্ত্বৰ আধাৰত পৰিচালিত হৈছে। ধাৰণাত্মক ৰূপকৰ এই তত্ত্ব বোধ-ভাষাবিজ্ঞানৰ বিভিন্ন ধাৰণাসমূহৰ মাজৰ এক প্ৰধান ধাৰণা।

ধাৰণাত্মক ৰূপকৰ তত্ত্বটো জৰ্জ লেকফ্ আৰু মাৰ্ক জনছনে তেওঁলোকৰ গ্ৰন্থ *Metaphors We Live By* (১৯৮০)ত পোনপ্ৰথমবাৰৰ বাবে বিশদভাৱে আলোচনা কৰে। এই গ্ৰন্থখনত তেওঁলোকে তিনিটা অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ পৰ্যবেক্ষণ আগবঢ়ায়, যি পাশ্চাত্য চিন্তা আৰু দৰ্শনৰ কেতবোৰ পৰম্পৰাগত ধাৰণাক প্ৰবলভাৱে জোকাৰি যায়। এই পৰ্যবেক্ষণসমূহ হ'ল—

(ক) দৈনন্দিন জীৱনত ব্যৱহৃত ভাষাতো ৰূপক (মেটাফৰ)ৰ উপস্থিতি বহুবিধ; ত;

(খ) এনে দৈনন্দিন, সাধাৰণ ভাষাত ব্যৱহাৰ হোৱা ৰূপকবোৰৰ মাজত এক সুনিবদ্ধ শৃংখলা দেখা যায়; আৰু

(গ) যিবোৰৰ কথা আমি ৰূপকৰ যোগেদি প্ৰকাশ কৰোঁ, সেইবোৰৰ কথা আমি চিন্তা কৰোঁতেও প্ৰায় ক্ষেত্ৰতে ৰূপকৰ যোগেদিয়েই চিন্তা কৰোঁ। তেনেবোৰৰ কথা চিন্তা কৰোঁতে আমাৰ ৰূপকৰ সহায় লোৱাৰ বাহিৰে গতাস্তৰ নাই। অৰ্থাৎ ৰূপক কেৱল কাব্যলংকাৰেই নহয়, ই আমাৰ চিন্তালংকাৰো।

কথাবোৰ আমি কেতবোৰ উদাহৰণৰ যোগেদি ব্যাখ্যা কৰিব পাৰোঁ। যেনে—

১.

(ক) খবৰটো পাই তাইৰ মনটো ৰঙেৰে ভৰি পৰিল।

(খ) যোৱা দুদিন ধৰি তাইৰ মনটো খালী খালী লাগি আছিল।

(গ) ইমানদিনে তাইৰ মনত তলিত থুপ খাই থকা কথাবোৰ এতিয়া উজাৰ খাই আহিল।

(ঘ) তাইৰ মাকৰ ওচৰত মনটো উবুৰিয়াই দিবলৈ মন গ'ল।

ওপৰৰ বাক্যকেইটাৰ পৰা এই কথা স্পষ্ট হৈ পৰে যে

ইয়াৰে কেউটোতে আমি মানুহৰ মনটোক এটি পাত্ৰ বুলি ধৰিছোঁ। কিন্তু মন কৰিবলগীয়া যে এই কেউটা বাক্যৰে ভাষা কাব্যিক বা পৰম্পৰাগত অৰ্থত আলংকাৰিক নহয়; বৰং আমি দৈনন্দিন জীৱনৰ শাক খোৱা ভাত খোৱা কথাত ব্যৱহাৰ কৰা চহা ভাষা।

দ্বিতীয়তে, ওপৰৰ বাক্যকেইটাৰ পৰা আমি ধৰিব পাৰোঁ যে ইয়াত এই আধাৰ ৰূপক (conduit metaphor)টিৰ ব্যৱহাৰ জৰ্জমধ্যে হোৱা নাই; ইয়াৰ এক নিৰ্দিষ্ট শৃংখলা আছে। অৰ্থাৎ মানুহৰ মনটোক আধাৰ বা পাত্ৰ বুলি ধৰাৰ লগে লগে দৈনন্দিন জীৱনত পাত্ৰ এটিৰ যি যি বৈশিষ্ট্য চকুত পৰে তাৰ কেতবোৰ বৈশিষ্ট্য মানুহৰ মনটোৰ ক্ষেত্ৰতো ব্যৱহৃত হৈছে। যেনে : পাত্ৰ এটিৰ বাহিৰ-ভিতৰ থাকে, পাত্ৰত পদাৰ্থ থ'ব পাৰি, পাত্ৰৰ এখন তলি থাকে ইত্যাদি। এনে শৃংখলা এই মেটাফৰসমূহৰ এক উল্লেখনীয় দিশ।

ইয়াৰ পাছত আহোঁ লেকফ্ আৰু জনছন (১৯৮০)ৰ লেখকদ্বয়ৰ আন এক গুৰুত্বপূৰ্ণ পৰ্যবেক্ষণলৈ। ইতিমধ্যে উল্লেখ কৰাৰ দৰে তেওঁলোকে কয় যে এই মেটাফৰসমূহ আমাৰ ভাষাৰেই মাথোঁ নহয়, আমাৰ চিন্তাৰো এক অবিচ্ছেদ্য অংশ। অৰ্থাৎ আমি যেতিয়া কওঁ : 'মোৰ মনটো খালী খালী লাগিছে', তেতিয়া আমি সেইটো মাথোঁ ভাষাৰে ফুটাই তোলাই নহয়, মনেৰেও অনুভৱ কৰোঁ। একেধাৰ কথাবে আমি 'মোৰ মনটো ভাল লগা নাই' বুলিও ক'ব পাৰোঁ যদিও সি 'মনটো খালী খালী লগা'ৰ দৰে শূন্যতাৰ ভাবটো ফুটাই তুলিব নোৱাৰে। গতিকে আমাৰ মনত কোনো ভাব, চিন্তা, অনুভূতি আদিৰ উপস্থিতি বা অনুপস্থিতিৰ অৰ্থ প্ৰকাশ কৰিবলৈ হ'লে এই আধাৰ ৰূপকৰ সহায় অপিবহাৰ্য। এই ধৰণৰ পৰ্যবেক্ষণৰ পৰা এই লেখকদ্বয়ে দাবী কৰে যে মানুহৰ সমগ্ৰ চিন্তা প্ৰক্ৰিয়াটো মূলতঃ ৰূপকাত্মক (মেটাফৰিকেল)। অৰ্থাৎ আমি বিমূৰ্ত বস্তুবোৰৰ কথা ভাবিবলৈ আৰু ক'বলৈ সদায় আমাৰ ইন্দ্ৰিয়জ অভিজ্ঞতাসমূহৰ সহায় ল'বলৈ বাধ্য (যেনে : আমাৰ মন ভাগে, হিয়া দহে, খং উঠে, মৰম ওপজে, জাৰ লাগে, টোপনি ধৰে/আহে/ভাঙে ইত্যাদি)।

লেখকফ্ আৰু জনছনে মেটাফৰৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াইছে এই দৰে— "the essence of metaphor is in understanding and experiencing one kind of thing in terms of another." (Lakoff and Johnson 2003:5) লক্ষণীয় যে ভাৰতীয় কাব্যশাস্ত্ৰ বিচাৰ কৰিলেও আমি মেটাফৰৰ ওচৰ সম্বন্ধীয় কাব্যলংকাৰ ৰূপকৰ প্ৰায় একেধৰণৰ সংজ্ঞা পাবোঁ। যেনে : তীৰ্থনাথ শৰ্মাদেৱে তেওঁৰ *সাহিত্য-বিদ্যা*

পৰিক্ৰমা (২০১০) গ্ৰন্থত ৰূপকৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াইছে এইদৰে—
“উপমেয়ৰ ওপৰত উপমানক আৰোপ কৰাকে ৰূপক বোলে।
আৰোপ কৰা মানে যিটো নহয় তাক সেইটো বুলি ভবা।...
যেতিয়া কওঁ ‘এই মুখখন এপাহ পদুম’, তেতিয়া মুখেই পদুম
হৈ পৰিল, ভেদটো গৌণ হৈ পৰিল আৰু অভেদটো প্ৰধান হৈ
পৰিল।” (পৃঃ ১১০)

কিন্তু এইখিনিতে ভাৰতীয় কাব্যশাস্ত্ৰৰ এই তত্ত্বৰ সৈতে
ধাৰণাত্মক ৰূপকৰ তত্ত্বৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ পাৰ্থক্য চকুত পৰে।
ধাৰণাত্মক ৰূপকৰ তত্ত্ব অনুসৰি আমি যিবোৰ কথা ৰূপক বা
মেটাফৰৰ দ্বাৰা প্ৰকাশ কৰোঁ, সেইবোৰ আমি বুজোঁতেও
ৰূপকৰ সহায়েৰেই বুজোঁ; অন্যথা সেইবোৰ বুজা বা প্ৰকাশ
কৰা আমাৰ বাবে অসম্ভৱ। কিন্তু ভাৰতীয় কাব্যশাস্ত্ৰ অনুসৰি—

“ভেদটো গৌণহে হ’ল, নোহোৱা হোৱা নাই। অভেদো
প্ৰধানহে, সেইবুলি একেবাৰে সৰ্বস্ব নহয়। ৰূপক অলংকাৰ সেই
কাৰণে অভেদ প্ৰধান। ভেদটো আবৃত্ত হয়, আৰু অভেদখিনি
জিলিকি উঠে।” (পৃঃ ১১০)

“অলংকাৰৰ সৰ্বোপৰি প্ৰধান প্ৰয়োজন ৰমণীয়তা
সম্পাদন। প্ৰভাৱশালীতা আৰু স্পষ্টতা অলংকাৰৰ গৌণ
প্ৰয়োজন, চাৰুত্ব বা মনোহাৰিত্বহে মুখ্য প্ৰয়োজন।” (পৃঃ ৬৪)

মেটাফৰৰ লোকভীয়া (জৰ্জ লেকফৰ ধাৰণাত্মক ৰূপক)
তত্ত্বমতে মেটাফৰক দুখন ক্ষেত্ৰৰ মাজত কৰা প্ৰতিচিত্ৰণ
(mapping) বুলি ধৰা হয়। উদাহৰণস্বৰূপে, আমি ‘সি তাৰ
কথাত জ্বলিপকি উঠিল’ বুলি কওঁতে খঙত জুইৰ লগত
বিজাইছোঁ। এনেক্ষেত্ৰত আমি বোধ-ভাষাবিজ্ঞানৰ পৰিভাষাত
জুইক বুলিম ‘উৎস ক্ষেত্ৰ’ (source domain) আৰু খঙক
বুলিম ‘লক্ষ্য ক্ষেত্ৰ’ (target domain)। এই দুয়োটা সংজ্ঞা
ভাৰতীয় কাব্যশাস্ত্ৰৰ সাদৃশ্যগৰ্ভ অলংকাৰ তত্ত্বত ব্যৱহৃত
‘উপমেয়’ (উৎস ক্ষেত্ৰ) আৰু উপমান (লক্ষ্য ক্ষেত্ৰ)ৰ
সমাৰ্থক। আমি খঙক লক্ষ্য ক্ষেত্ৰ আৰু জুইক উৎস ক্ষেত্ৰ বুলি
ধৰি তলৰ বাক্যকেইটিৰ প্ৰতিচিত্ৰণ কৰিব পাৰোঁ এইদৰে—

২.

(ক) মাকে অনেক বুজোৱাৰ পাছত তাই চোঁচা পৰিছিল।

(খ) বায়েকৰ কথা শুনি তাই আকৌ জ্বলিপকি উঠিল।

প্ৰতিচিত্ৰণ—

উৎস ক্ষেত্ৰ (জুই)	লক্ষ্য ক্ষেত্ৰ (খং)
তাপ পৰিবাহী পদাৰ্থ	খং উঠোতা ব্যক্তি
অগ্নিনিৰ্বাপক	বুজনি
ইন্ধন	বিৰক্তিকৰ কথা
এই প্ৰতিচিত্ৰণৰ ফলত আমি উৎস ক্ষেত্ৰ আৰু লক্ষ্য	

ক্ষেত্ৰৰ উপাদানসমূহৰ মাজৰ সাদৃশ্যবোৰ দেখিবলৈ পাওঁ।
যেনে : জুইৰ তাপে কোনো সুপৰিবাহী পদাৰ্থৰে গঠিত বস্তুক
গৰম কৰি তোলাৰ দৰে খং উঠিলেও (তেজ চলাচলৰ ফলত)
মানুহৰ শৰীৰটো গৰম হৈ উঠে; জুয়ে বস্তু ধ্বংস কৰাৰ দৰে
খঙেও সকলোবোৰ চাৰখাৰ কৰিব পাৰে; বিৰক্তিকৰ কথাই
আমাৰ খঙত ঘি ঢালে; আমি খঙত উতলি বা ভকভকাই উঠোঁ
ইত্যাদি। দুয়োখন ক্ষেত্ৰৰ উপাদানবোৰৰ মাজত থকা এনে
সাদৃশ্যবোৰৰ বাবেহে খঙক জুইৰ লগত বিজোৱা সম্ভৱ। ইয়েই
দেখুৱায় যে পৰম্পৰাগতভাৱে বিশ্বাস অহাৰ দৰে মানুহৰ
ভাষাত ৰূপক বা মেটাফৰৰ ভূমিকা মাথোঁ চাৰুত্ব সম্পাদন
নহয়, আৰু ইয়াৰ গঠনো বাস্তৱৰ সৈতে সংগতিহীন নহয়।

উৎস ক্ষেত্ৰ আৰু লক্ষ্য ক্ষেত্ৰৰ মাজত থকা এনে
আন্তঃক্ষেত্ৰীয় সাদৃশ্যক বুজাবলৈ লেকফ আৰু জনছনে
conceptual metaphor বা ধাৰণাত্মক ৰূপক সংজ্ঞাটিৰ
ব্যৱহাৰ কৰিছে। বোধ-ভাষাবিজ্ঞানৰ প্ৰচলিত প্ৰথা অনুসৰি
ইংৰাজী ভাষাত এই ধাৰণাত্মক ৰূপকসমূহক ৰোমান লিপিত
বৰফলাৰ সৰু আকাৰৰ আখৰেৰে লিখা হয়, আৰু ই A IS B
ৰূপ লয়, য’ত A হৈছে লক্ষ্য ক্ষেত্ৰৰ এক উপাদান আৰু B
হৈছে উৎস ক্ষেত্ৰৰ এক উপাদান। যেনে : ANGER IS
FIRE। আমি অসমীয়াত ধাৰণাত্মক ৰূপকসমূহক তলত আঁচ
পাৰি দেখুৱাইছোঁ। যেনে : উদাহৰণ ২ৰ প্ৰতিচিত্ৰণৰ পৰা আমি
পাওঁ—

খং উঠোতা ব্যক্তি সুপৰিবাহী পদাৰ্থ

বুজনি অগ্নিনিৰ্বাপক সামগ্ৰী

বিৰক্তিকৰ কথা ইন্ধন

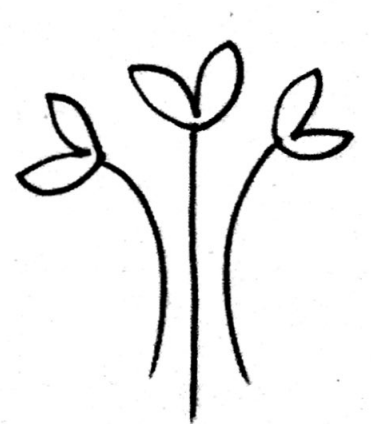
এই কেউটা ধাৰণাত্মক ৰূপকৰ অন্তৰালত থকা ব্যাপকতৰ
ধাৰণাত্মক ৰূপকটি হৈছে— খং জুই স্বৰূপ।

লেকফ আৰু জনছনে তেওঁলোকৰ ৰূপক সম্পৰ্কীয়
আলোচনাত আঙুলিয়াই দিছে যে প্ৰতিটো ৰূপকে কোনো এটা
ধাৰণা (লক্ষ্য ক্ষেত্ৰ)ৰ এটা মাত্ৰ দিশহে তুলি ধৰে; একেটা
ধাৰণাৰ আনবোৰ দিশৰ কথা বুজাবলৈ আমি আন আন ৰূপকৰ
সহায় ল’বলগীয়া হয়। যেনে : আমি আমাৰ মনত কোনো
চিন্তা বা অনুভূতিৰ উপস্থিতি বা অনুপস্থিতিৰ কথা বুজাবলৈ
আধাৰ ৰূপকৰ সহায় লওঁ। ভৌতিক শূন্যতা বা পৰিপূৰ্ণতাৰ
আমাৰ যি অভিজ্ঞতা, সিয়েই এনে ৰূপকসমূহৰ ভিত্তি। কিন্তু
মানুহৰ মনটোৰ দৃঢ়তা বা ভংগুৰতাৰ কথা প্ৰকাশ কৰিবলৈ
আমি আন ৰূপকৰ সহায় ল’বলগীয়া হয়। যেনে :

৩.

(ক) তাৰ মনটো ভাঙি গ’ল।

সত্ত্বৰ দশকৰ পাছভাগত আৰু আশীৰ দশকৰ আগভাগত চম্ভীয়া
ভাষাতত্ত্ব (নোৰম চম্ভীয়াৰ ধাৰা) আৰু মূলতঃ পৰম্পৰাগত ভাষাবিজ্ঞানৰ
বিৰুদ্ধে এক প্ৰতিক্ৰিয়াস্বৰূপে ৰ’নাৰ্ড লাংগেকাৰ, জৰ্জ লেকফ, নিয়নাৰ্ড
টামী আদি ভাষাবিদসকলৰ নেতৃত্বত বোধ-ভাষাবিজ্ঞানৰ উদ্ভৱ হয়।
আমাৰ বৰ্তমানৰ এই আলোচনা জৰ্জ লেকফৰ ধাৰণাত্মক ৰূপক তত্ত্বৰ
আধাৰত পৰিচালিত হৈছে। ধাৰণাত্মক ৰূপকৰ এই তত্ত্ব বোধ-
ভাষাবিজ্ঞানৰ বিভিন্ন ধাৰণাসমূহৰ মাজৰ এক প্ৰধান ধাৰণা।

(খ) “চনক চনক কৰি ভাগে বুকুখনি”— বিহুগীত।

ধাৰণাত্মক ৰূপক : মানুহৰ মনটো এক ঠুনুকা বস্তু

আকৌ মানুহৰ মনৰ ওপৰত বিভিন্ন বাহ্যিক বা আভ্যন্তৰীণ কাৰকৰ প্ৰভাৱৰ কথা ক’বলৈ হ’লে আমি আন এক ৰূপকৰ আশ্ৰয় ল’বলগীয়া হয়—

৪.

(ক) মনটো স্থিৰ কৰি ল।

(খ) কথাষাৰে তেওঁৰ মনত তোলপাৰ লগালে।

(গ) তাইৰ মনটো ৰঙত থৌকি-বাথৌ লাগিল।

ধাৰণাত্মক ৰূপক : মানুহৰ মনটো এক জুলীয়া পদাৰ্থ

উদাহৰণ ১, ৩ আৰু ৪ৰ বাক্যসমূহৰ পৰা আমি দেখোঁ

যে মন সম্পৰ্কীয় প্ৰতিটো ধাৰণাত্মক ৰূপকে মানুহৰ মনটোৰ কেতবোৰ দিশ পোহৰাই তুলিছে আৰু কেতবোৰ দিশ লুকুৱাই পেলাইছে। যেনে : মানুহৰ মনটো এক ঠুনুকা বস্তু ৰূপকটিয়ে যিদৰে মানুহৰ মানসিক বহন ক্ষমতা বা মানসিক স্থিতিস্থাপকতাৰ দিশটো তুলি ধৰিছে, সেইদৰে সি মানুহৰ মনত চিন্তা বা অনুভূতিৰ উপস্থিতি/অনুপস্থিতিৰ দিশটো ঢাকি পেলাইছে, যিটো দিশ আকৌ মানুহৰ মনৰ ক্ষেত্ৰত ব্যৱহাৰ কৰা আধাৰ ৰূপকটিয়ে (মানুহৰ মনটো এক পাত্ৰ) দাঙি ধৰিছে। ৰাজনৈতিক আৰু কূটনৈতিক ক্ষেত্ৰত মেটাফৰক কিদৰে কোনো এক বিষয়ৰ অনাকাঙ্ক্ষিত দিশসমূহ ঢাকি ধৰি তাৰ ন্যস্তস্বার্থজড়িত দিশসমূহ তুলি ধৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হয় তাৰ এক সুন্দৰ বিশ্লেষণ পোৱা যায় জৰ্জ লেকফৰ 'Metaphor and War : The Metaphor System Used to Justify War in the Gulf' নামৰ প্ৰবন্ধটিত। (অনলাইন সংস্কৰণ সহজলভ্য)

কেতিয়াবা আকৌ ভাব প্ৰকাশৰ তাগিদাত দুই বা ততোধিক ধাৰণাত্মক ৰূপকৰ অধিক্ৰমণ ঘটা দেখা যায়। যেনে—

৫.

(ক) ইমানদিনে তেওঁৰ মনৰ তলিত পোত খাই থকা কথাবোৰে এতিয়া তেওঁৰ মনত চাকনৈয়াৰ সৃষ্টি কৰিলে।

ওপৰৰ বাক্যটোত আমি মানৱ মনৰ দুটা ধাৰণাত্মক ৰূপক পাওঁ—

মানুহৰ মনটো এটি পাত্ৰ

মানুহৰ মনটো এক জুলীয়া পদাৰ্থ

এইক্ষেত্ৰত দুটা ধাৰণাত্মক ৰূপকৰ প্ৰয়োজন হৈছে, কাৰণ আমি ইয়াত একেলগে মানুহৰ মনৰ দুটা বেলেগে বেলেগ দিশৰ কথা ক’বলৈ বিচাৰিছোঁ। প্ৰথমতে, আধাৰ ৰূপকটোৱে মনটোক বিভিন্ন চিন্তা, স্মৃতি, অনুভূতি আদিৰ আধাৰৰূপে ভাবিবলৈ সুবিধা দিছে, আৰু দ্বিতীয়তে, মনটোক জুলীয়া পদাৰ্থ বুলি ধৰি আমাৰ মনৰ ওপৰত বাহ্যিক বা মনোগত কোনো কাৰকৰ প্ৰভাৱৰ কথা ক’বলৈ সুযোগ দিছে। জুলীয়া পদাৰ্থৰ ওপৰত বতাহ, মাধ্যাকৰ্ষণ আদিৰ যি প্ৰভাৱ, সেই দিশটো এই ৰূপকটিত ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে। মানুহৰ মনটোক বা চেতনাক জুলীয়া পদাৰ্থ বুলি ধৰি লোৱা বাবেহে আমি ‘চেতনাপ্ৰোত’, ‘চিন্তাৰ চাকনৈয়া’ বা ‘বৰবৰুৱাৰ ভাবৰ বুৰবুৰণি’ৰ কথা ক’ব পাৰোঁ, বা বিপদৰ সময়ত আমি কেতিয়াবা চিন্তাৰ পাৰ নাপাওঁ। তেনেদৰে চেতনাক জুলীয়া পদাৰ্থ (বা পানী) বুলি ভবা বাবেই গীত-কবিতাত দুখে বিৰহী প্ৰেমিক-প্ৰেমিকাক মনৰ গৰা খহায়, ইত্যাদি।

বোধ-ভাষাবিজ্ঞানে কয় যে সাধাৰণ মানুহৰ দৈনন্দিন জীৱনৰ কথা-বতৰাত ব্যৱহৃত একেখিনি মেটাফৰেই কবিৰ কাব্যিক ভাষাতো ব্যৱহাৰ হয় (দ্রষ্টব্য— ‘ভাষা সম্পৰ্কে বেজবৰুৱাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ পৰ্যবেক্ষণ : এটি চমু আলোচনা’, ড° গৌতম কুমাৰ বৰা; প্ৰকাশ, মাৰ্চ, ২০১৩)। আমি আমাৰ আলোচনাৰ এই অংশত কেতবোৰ কামৰূপী লোকগীতৰ চমু প্ৰতিচিত্ৰণৰ দ্বাৰা তাত দেখিবলৈ পোৱা জন্ম, মৃত্যু আৰু জীৱনৰ ধাৰণাত্মক ৰূপকসমূহ বিশ্লেষণ কৰিম, আৰু ভাৰতীয় দৰ্শনৰ জন্ম-মৃত্যু-জীৱনৰ ধাৰণাসমূহৰ সৈতে এই ৰূপকসমূহৰ সম্পৰ্কৰ নাড়ীডাল বিচাৰি উলিয়াবলৈ যত্ন কৰিম।

৬.

কীট-পতংগ শত জনমৰ অন্তকালে

লভিলোঁ মানৱী জীৱন,

লোভ মোহ মায়াজালে জ্ঞান-বুদ্ধি বিনাশিলে

অন্ধ হৈয়া ভ্ৰমিলোঁ ভুবন।

উৎস ক্ষেত্ৰ আৰু লক্ষ্য ক্ষেত্ৰৰ মাজৰ প্ৰতিচিত্ৰণ—

উৎস ক্ষেত্ৰ (যাত্ৰা)

লক্ষ্য ক্ষেত্ৰ (জীৱন)

যাত্ৰাৰ বৰ্তমান দশা

মানৱ জীৱন

যাত্ৰাৰ পূৰ্বদশাসমূহ

পূৰ্বৰ জন্মসমূহ (কীট,

পতংগ ইত্যাদি)

বাট হেৰুওৱা

বুদ্ধি নাশ হোৱা

এই প্ৰতিচিত্ৰণৰ পৰা আমি পাওঁ—

মানৱ জীৱন এক দীঘলীয়া যাত্ৰাৰ এক চমু দশা

৭.

আহৌতে আহিলি অংগীকাৰ কৰি

যাওঁ বুলি নাম লৈ

.....

মায়াৰ সাগৰে মজিয়া ৰহিলি

মনুষ্য জনম পাই,

যি কামে আহিলি তাকো পাহৰিলি

কি হ’ব তোৰ বিলাই ?

আহিলি অকলে যাবিও অকলে

সংগত কেহোৱে নাই

ভাই-ভাৰ্য্যা-ধন সকলো চলনা

মৰিলে লগত নাযায়।

উৎস ক্ষেত্ৰ আৰু লক্ষ্য ক্ষেত্ৰৰ মাজৰ প্ৰতিচিত্ৰণ—

উৎস ক্ষেত্ৰ (যাত্ৰা)

লক্ষ্য ক্ষেত্ৰ (জীৱন)

লক্ষ্যস্থানত উপনীত হোৱা

জন্মলাভ কৰা

যাত্ৰাৰ বৰ্তমান দশা

মানৱ জনম

সাগৰ

পৃথিৱী

সংগী

নিসংগতা

প্ৰস্থান

মৃত্যু

এই প্ৰতিচিত্ৰণৰ পৰা আমি পাওঁ—

জন্মলাভ কৰা মানে (পৃথিৱীত) উপস্থিত হোৱা

মৃত্যু হোৱা মানে প্ৰস্থান কৰা

পৃথিৱীখন এখন সাগৰ

মানৱ জীৱন এক চমু ভ্ৰমণ বিৰতি

জীৱন এক যাত্ৰা

৮.

এইখন পৃথিৱী কেনেনো গুৱনি

পৃথিৱী আলহী ঘৰ
যাবৰে পৰত এৰিয়া যাবি যে
আপোনাকে কৰি পৰ।
আহিছ অকলে যাবিও অকলে
পৃথিৱী আলহী ঘৰ।

উৎস ক্ষেত্ৰ আৰু লক্ষ্য ক্ষেত্ৰৰ মাজৰ প্ৰতিচিত্ৰণ—

উৎস ক্ষেত্ৰ (যাত্ৰা)	লক্ষ্য ক্ষেত্ৰ (জীৱন)
আলহী ঘৰ	পৃথিৱী
লক্ষ্যস্থানত উপনীত হোৱা	জন্মলাভ কৰা
যাত্ৰী	মানুহ
আলহী ঘৰৰ চিনাকি লোক	মিত্ৰ-কুটুম
সংগী	নিসংগতা
প্ৰস্থান	মৃত্যু

এই প্ৰতিচিত্ৰণৰ পৰা পোৱা ধাৰণাত্মক ৰূপকসমূহ—

পৃথিৱীখন এখন আলহী ঘৰ
মানুহ যাত্ৰী
জন্মলাভ কৰা মানে (পৃথিৱীত) উপস্থিত হোৱা
মৃত্যু এক প্ৰস্থান
মানৱ জীৱন এক চমু ভ্ৰমণ বিৰতি
জীৱন এক যাত্ৰা

৯.

সঁজা এৰি পখি উৰিল সঁজা পৰি ৰ'ল,
নদ-নদী শুকাই গ'ল বালি পৰি ৰ'ল।
প্ৰাণবায়ু উৰি গ'ল দেহাৰ নহয় ক্ষতি,
আপোন কৰমৰ মাজে আছে মুকুতি।
অখিৰ সংসাৰ মাজে সত্য পথ লোৱা,
সৰ্বজনৰ সুখৰ বাবে দুখৰ বোজা বোৱা।

.....
জীৱন পথৰ সংগ্ৰামতে থাকা নিৰ্বিকাৰ,
হাঁহি হাঁহি জীয়াই থকাৰ কৰা অংগীকাৰ।

উৎস ক্ষেত্ৰ আৰু লক্ষ্য ক্ষেত্ৰৰ মাজৰ প্ৰতিচিত্ৰণ—

উৎস ক্ষেত্ৰ (যাত্ৰা)	লক্ষ্য ক্ষেত্ৰ (জীৱন)
যাত্ৰী	আত্মা
পৰিত্যক্ত ঠাই	মানৱ শৰীৰ
পথ	ক. কাৰ্যসিদ্ধিৰ উপায় ('সত্য

পথ')

খ. পৰিস্থিতি ('জীৱন পথৰ

সংগ্ৰাম')

এই প্ৰতিচিত্ৰণৰ পৰা পোৱা ধাৰণাত্মক ৰূপকসমূহ—

আত্মা এক যাত্ৰী
মানৱ দেহ এক যাত্ৰা বিৰতিৰ স্থান
কাৰ্যসিদ্ধিৰ উপায়সমূহ পথ
জীৱনৰ পৰিস্থিতিসমূহ পথ

এই গীতটিত জীৱাত্মক আপাত দৃষ্টিত চৰাই আৰু
জীৱদেহক সঁজা বোলা হৈছে যদিও সি এক বাহ্যিক স্তৰৰ
কাব্যিক চিত্ৰকল্পহে। এই চিত্ৰকল্পবোৰৰ জঁকা হিচাপে আমি
জীৱন এক যাত্ৰা, এই ধাৰণাত্মক ৰূপকটিকেই দেখিবলৈ পাব, যিটো
কথা 'এৰি' শব্দটোৰ পৰাই ('সঁজা এৰি পখি উৰিল') বুজিব পাৰি।
তদুপৰি এই যাত্ৰা ৰূপকটিৰ অংগ হিচাপেই 'পথ' আদি
আনুষংগিক ৰূপকসমূহ পোৱা গৈছে। কাব্যসাহিত্যত

প্ৰায়েই এনে ধৰণৰ উদাহৰণৰ মুখামুখি হোৱা যায়, গতিকে
আমি চিত্ৰকল্পকে ধাৰণাত্মক ৰূপক বুলি ভুল নকৰিবলৈ সাৱধান
হ'ব লাগিব।

১০.

কি ধন বেহালি হাট মন বেপাৰী
কি ধন বেহালি হাট,
বৈকুণ্ঠক যাবলৈ সাধু লগ নল'লি
চিনিও নল'লি বাট।

উৎস ক্ষেত্ৰ আৰু লক্ষ্য ক্ষেত্ৰৰ মাজৰ প্ৰতিচিত্ৰণ—

উৎস ক্ষেত্ৰ (যাত্ৰা)	লক্ষ্য ক্ষেত্ৰ (জীৱন)
যাত্ৰী	আত্মা
বৰ্তমানৰ স্থান	হাট (পৃথিৱী)
লক্ষ্যস্থল	বৈকুণ্ঠ
লক্ষ্যস্থললৈ গমন	মৃত্যু

এই প্ৰতিচিত্ৰণৰ পৰা পোৱা ধাৰণাত্মক ৰূপকসমূহ—

আত্মা এক যাত্ৰী
মানৱ জীৱন এক চমু ভ্ৰমণ বিৰতি
মৃত্যু এক প্ৰস্থান/লক্ষ্যস্থানলৈ কৰা এক যাত্ৰা

১১.

ৰূপৰে সাগৰে নাও মেলি দিলি
নিচিনি বালিৰে চৰ মনাই অ'
অ' মনাই বান্ধিলি বালিৰে ঘৰ।
কতনো ভাবিলি গোৰো নাৰ্জানিলি
হাতৰে হেৰালি বঠা,
আশা লগ পাই তই হেৰ মন
মিছাতে লাগিল লেঠা।

উৎস ক্ষেত্ৰ আৰু লক্ষ্য ক্ষেত্ৰৰ মাজৰ প্ৰতিচিত্ৰণ—

উৎস ক্ষেত্ৰ (যাত্ৰা)	লক্ষ্য ক্ষেত্ৰ (জীৱন)
যাত্ৰী	আত্মা
যাত্ৰাৰম্ভ	জন্মলাভ কৰা
বাহন	মানৱ শৰীৰ
সাগৰ	বস্তুগত জগতখন
বালিচৰ	জীৱনৰ বাধা-বিঘিনি
বাটৰুৱা	আশা

এই প্ৰতিচিত্ৰণৰ পৰা পোৱা ধাৰণাত্মক ৰূপকসমূহ—

বস্তুগত জগতখন এক সাগৰ
জন্ম এক যাত্ৰাৰ আৰম্ভণি
আত্মা এক যাত্ৰী
মানৱ শৰীৰ এক বাহন
বাধা-বিঘিনিসমূহ বালিচৰ
আশা এক অশুভ বাটৰুৱা

১২.

শ্ৰী শংকৰ, মাধৱ, হৰিদেৱ, দামোদৰ
চাৰিজন গুৰু আমাৰ একে কলেৱৰ।
পাৰ কৰা গুৰু মোৰ সংসাৰ সাগৰে
কাম-ক্ৰোধ কুন্তীৰকে ভয় লাগে মোৰ।

উৎস ক্ষেত্ৰ আৰু লক্ষ্য ক্ষেত্ৰৰ মাজৰ প্ৰতিচিত্ৰণ—

উৎস ক্ষেত্ৰ (যাত্ৰা)	লক্ষ্য ক্ষেত্ৰ (জীৱন)
সাগৰ	পৃথিৱী
কুন্তীৰ	ৰিপুসমূহ

সাগৰ পাৰ হোৱা মৃত্যু
এই প্ৰতিচিত্ৰণৰ পৰা পোৱা ধাৰণাত্মক ৰূপকসমূহ—
পৃথিৱীখন এক সাগৰ
ৰিপসমূহ কুস্তীৰ
মৃত্যু হোৱা মানে সাগৰৰ সিপাৰলৈ কৰা যাত্ৰা
একে ধৰণৰে আন এটি গীত—

১৩.

শ্ৰী গুৰু শংকৰ কৰুণা সাগৰ
নামৰে পাতিছা খেলা
হৰি নাম কলৰ সাজি দীৰ্ঘ ভেল
কলিৰ লোকক তাৰিলা।

.....
বৈকুণ্ঠক যাবলৈ যাৰ ইচ্ছা আছে
নৌকাৰ আগত চৰা।

এই গীতটিত দেখা যোৱা ধাৰণাত্মক ৰূপকসমূহ—

কলিকালৰ জগতখন এক নৈ/জলাশয়
আত্মা এক যাত্ৰী
হৰিৰ নাম এক বাহন
গুৰু এক নাৱৰীয়া
বৈকুণ্ঠ যাত্ৰাৰ লক্ষ্যস্থল ইত্যাদি।

মন কৰিবলগীয়া যে ওপৰৰ গীতটিৰ প্ৰথম শাৰীত শ্ৰীমন্ত শংকৰদেৱক সাগৰৰ লগত তুলনা কৰা ৰূপকটো পাছৰ শাৰীবোৰত ব্যৱহৃত নৈৰ ৰূপকটোৰ পৰা পৃথক। সাগৰ ৰূপকটোত মাথোঁ ৰিজনিটো কৰিয়েই এৰা হৈছে, তাৰ অংগসমূহৰ বিস্তাৰ সাধন কৰা হোৱা নাই; কিন্তু তাৰ পাছৰ শাৰীবোৰত ব্যৱহৃত কলিকালৰ জগতখন এক নৈ/জলাশয় ৰূপকটিৰ বিস্তৃতিৰ যোগেদি আমি ভেল, নাৱৰীয়া, পানীত পৰা মানুহ ('কলিৰ লোকক তাৰিলা') আদি অংগসমূহ পাইছোঁ। আকৌ ভালদৰে মন কৰিলে এই নৈ ৰূপকটিৰ আঁৰতো আমি যাত্ৰা-ৰূপকটিয়েই দেখিবলৈ পাম, যেনে : বৈকুণ্ঠ যাত্ৰাৰ লক্ষ্যস্থল, অৰ্থাৎ মানৱ জীৱন এক দীঘলীয়া যাত্ৰাৰ এক দশা।

আমি এতিয়ালৈকে আলোচনা কৰা লোকগীতসমূহৰ প্ৰতিচিত্ৰণৰ পৰা নিম্নলিখিত ধাৰণাত্মক ৰূপকসমূহ পাওঁ—

বস্তুগত জগতখন এক সাগৰ
বাধা-বিঘিনিসমূহ বালিচৰ
জন্ম এক যাত্ৰাৰ আৰম্ভণি
আত্মা এক যাত্ৰী
মানৱ শৰীৰ এক বাহন
আশা এক অশুভ বাটৰুৱা
মানৱ জীৱন এক চমু ভ্ৰমণ বিৰতি
মৃত্যু এক প্ৰস্থান/লক্ষ্যস্থানলৈ কৰা এক যাত্ৰা
জন্মলাভ কৰা মানে (পৃথিৱীত) উপস্থিত হোৱা
পৃথিৱীখন এখন আলহী ঘৰ
মানৱ দেহ এক যাত্ৰা বিৰতিৰ স্থান
কাৰ্যসিদ্ধিৰ উপায়সমূহ পথ
মানৱ জীৱন এক দীঘলীয়া যাত্ৰাৰ এক দশা
জীৱনৰ পৰিস্থিতিসমূহ পথ
পৃথিৱীখন এখন সাগৰ
ৰিপসমূহ কুস্তীৰ
মৃত্যু হোৱা মানে সাগৰৰ সিপাৰলৈ কৰা যাত্ৰা

কলিকালৰ জগতখন এখন নৈ/জলাশয়

হৰিৰ নাম এক বাহন

গুৰুসকল নাৱৰীয়া

বৈকুণ্ঠ যাত্ৰাৰ লক্ষ্যস্থল ইত্যাদি।

এই ৰূপকসমূহৰ পৰা এই কথা স্পষ্ট হৈ পৰে যে ওপৰত আলোচনা কৰা গীতসমূহত মানৱ জীৱনক মূলতঃ এক যাত্ৰা বুলি চোৱা হৈছে। কিন্তু এইখিনিতে আমি আন এটা কথাও মন কৰা উচিত যে এই গীতসমূহত মানৱ জীৱনক এক সম্পূৰ্ণ যাত্ৰা বুলি কোৱা নাই, বৰং এক ব্যাপক যাত্ৰাৰ এক চমু দশাহে বোলা হৈছে; মৃত্যুক যাত্ৰাৰ সমাপ্তি বুলি ধৰি নকৈ ইয়াক প্ৰস্থান বুলিহে কোৱা হৈছে, আৰু জন্মক বোলা হৈছে আহি উপস্থিত হোৱা। সেয়ে এইক্ষেত্ৰত অধিক প্ৰযোজ্য ধাৰণাত্মক ৰূপকটি হ'ব—

মানৱ জীৱন এক দীঘলীয়া যাত্ৰাৰ এক চমু দশা

তেস্তে এই 'দীঘলীয়া যাত্ৰা'নো কি? আমি ভাবোঁ এই দীঘলীয়া যাত্ৰা হৈছে ভাৰতীয় দৰ্শনত বৰ্ণনা কৰা জীৱাত্মাৰ বিভিন্ন দশাসমূহ। ইয়াত আলোচনা কৰা গীতসমূহ সঘনে আমাৰ চকুত পৰে যে ইয়াত কোনো ব্যক্তিবিশেষৰ পৰিৱৰ্তে পৃথিৱীৰ সমূহ জীৱাত্মাৰ বিভিন্ন অৱস্থাৰ কথাহে কোৱা হৈছে। ভাৰতীয় দৰ্শনত আত্মাক অক্ষয় বুলি ধৰা হয়। সেয়ে ভাৰতীয় শাস্ত্ৰসমূহত মানুহৰ শাৰীৰিক মৃত্যুক বুজাবলৈ 'দেহান্ত' শব্দৰহে ব্যৱহাৰ কৰা হয়; 'মৃত্যু' শব্দই ভাৰতীয় ধাৰণাত কেৱল জীৱদেহৰে মাথোঁ নহয়, বৰং জীৱাত্মাৰ সূক্ষ্ম শৰীৰসমূহৰো বিলুপ্তি সূচায়। সেয়েহে মৃত্যুক ভাৰতীয় চিন্তাধাৰাত জীৱৰ বিনাশ বুলি নধৰি ৰূপান্তৰ বুলিহে ধৰা হয়। পাশ্চাত্য ধাৰণাত মৃত্যুক জীৱনৰ বিপৰীতৰ্থক (life-death) হিচাপে চোৱাৰ বিপৰীতে ভাৰতীয় ধাৰণামতে মৃত্যুক 'জন্ম'ৰ বিপৰীতৰ্থক বুলিহে ধৰা হয়। সেয়ে আমি জন্ম-মৃত্যুৰ কথা কওঁ (যেনে : জন্ম, মৰণ আৰু বিবাহ), পাশ্চাত্যৰ লোকসকলৰ দৰে জীৱন-মৃত্যু বা 'লাইফ এণ্ড ডেথ'ৰ কথা নকওঁ। সেইদৰে ভাৰতীয় দৰ্শনত 'জীৱন' শব্দটোৱে মাথোঁ ভৌতিক শৰীৰটোৰ কথাই নকয়, বৰং ই জীৱাত্মা এটিৰ অস্তিত্বৰ সম্পূৰ্ণ কালছোৱাৰ কথা কয় (Fillipi 1996 : 5)।

প্ৰতিটো জীৱাত্মা আৰু দেৱতা, অসুৰ আদি আন আন সত্তাসমূহ— ভাৰতীয় দৰ্শনে কয়— সৃষ্টিৰ আৰম্ভণিৰে পৰা বিশ্বজগতত উপস্থিত আছে। সেয়ে কোনো জীৱাত্মাই কোনো প্ৰাণী বা আন কোনো সত্তাৰ ৰূপত জন্মগ্ৰহণ কৰা মানে ভৌতিক শৰীৰ লাভ কৰাহে, জগতত নতুনকৈ আৱিৰ্ভাৱ হোৱা নহয়। মৃত্যুৰ পাছত অতীন্দ্ৰিয় ৰূপ গ্ৰহণ কৰা জীৱাত্মাই শ্ৰাদ্ধৰ দিনা বংশধৰে পূৰ্বপুৰুষলৈ জলতৰ্পণ কৰাৰ পাছত 'প্ৰেত'লৈ ৰূপান্তৰ হয় (সেয়ে শ্ৰাদ্ধক 'প্ৰেতকৰ্ম'ও বোলা হয়)। মৃত্যুৰ পাছৰ এবছৰ এই প্ৰেতে মনুষ্যালোকৰ আত্মীয়-স্বজনে আগবঢ়োৱা পিণ্ড ভোজন কৰি পঞ্চভূতৰ পৰা বিভিন্ন তন্মাট্ৰসমূহ আহৰণ কৰি পুনৰ সূক্ষ্মদেহ ধাৰণ কৰি 'পিতৃ' (মৃত পূৰ্বপুৰুষৰ আত্মা)লৈ ৰূপান্তৰ হয়, আৰু পুনৰ্জন্মৰ অপেক্ষা থাকে। পিতৃলোকত অনিৰ্দিষ্ট কাললৈ অপেক্ষা কৰাৰ পাছত এই জীৱাত্মা বা পিতৃসকলে পূৰ্বজন্মৰ পাপ-পুণ্যৰ ফল অনুসৰি ভিন ভিন ৰূপত আৰু ভিন ভিন লোক (মনুষ্যালোক, দেৱলোক ইত্যাদি)ত জন্মলাভ কৰে। প্ৰেতৰ পৰা পিতৃলৈ ৰূপান্তৰ হোৱা এই প্ৰক্ৰিয়াটোকেই পৌৰাণিক কাহিনীসমূহত

জীৱাত্মাৰ যমদূতৰ সৈতে যমলোকলৈ কৰা যাত্ৰা বুলি ৰূপকাত্মকভাৱে বৰ্ণনা কৰা হয়।

ভাৰতীয় দৰ্শনৰ এই ধাৰণাসমূহৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত বিচাৰ কৰিলে লোকগীতবোৰত দেখা পোৱা এই যাত্ৰা-ৰূপকসমূহৰ তাৎপৰ্য স্পষ্ট হৈ পৰে। এই একেবোৰ ধাৰণাত্মক ৰূপকেই আমি আধুনিক অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যতো দেখিবলৈ পাবোঁ। যেনে :

জনলাভ কৰা মানে (পৃথিৱীত) উপস্থিত হোৱা

১৪.

জনমৰ সাঁথৰক ভাঙিব নোৱাৰোঁ
নিজৰো ক্ষমতা নাই,
সেইবুলি জানো জনম লোৱাজনক
অহাত বাধা দিব পায় ?
— ড° ভূপেন হাজৰিকা

জীৱন এক যাত্ৰা

১৫.

কাবেৰীৰ পাৰে পাৰে
গংগাৰ তীৰে তীৰে
জীৱনৰ পথে পথে
বৰ্ষা শৰততে
যাত্ৰা বিচৰাৰে, তোমাকে বিচৰাৰে...
— ড° নিৰ্মলপ্ৰভা বৰদলৈ

১৬.

কিমান দূৰত এৰি আহিলোঁ
টোপনিৰ সেই নীল গ্ৰীষ্ম
— নীলমণি ফুকন

মৃত্যু এক প্ৰস্থান

১৭.

মই যেতিয়া এই জীৱনৰ মায়া এৰি গুচি যাম,
আশা কৰোঁ মোৰ চিতাৰ কাষত তোমাৰ সঁহাৰি পাম।
— ড° ভূপেন হাজৰিকা

কেৱল গীত বা কবিতা বুলিয়েই নহয়, অলপ ভাবি চালেই দৈনন্দিন কথা-বতৰাতো এই ধাৰণাত্মক ৰূপকসমূহৰ সঘন ব্যৱহাৰ আমাৰ চকুত পৰিব। যেনে : জীৱনৰ প্ৰতি বিতৃষ্ণা বৃদ্ধাবলৈ আমাৰ সমাজৰ বয়সস্থ মানুহে কয়— ‘আৰু বেছি দিন নাথাকোঁ’; অথবা আমি সঘনাই ব্যৱহাৰ কৰা ‘পথভ্ৰষ্ট’, ‘লক্ষ্যভ্ৰষ্ট’ আদি শব্দয়ো আমি জীৱনক যাত্ৰা বুলি গণ্য কৰাৰ কথাকে সূচায়। গতিকে ব্যৱহাৰ ভিন ভিন হ’লেও এই আটাইবোৰ উক্তিৰে জঁকাবোৰ একেই, আৰু এই ধাৰণাত্মক ৰূপকসমূহৰ জঁকাবোৰ আমি ঢাকি লৈছোঁ আমাৰ দৈনন্দিন অভিজ্ঞতাৰ তেজ-মণ্ডহেৰে। সেইদৰেই পুৰণি অসমৰ বাসিন্দাসকলৰ বাবে সুলভ হাবি-বন, বন্য জন্তু, নাও-নাৱৰীয়া, কলগছৰ ভূৰ, আলহী ঘৰ, হাট-বজাৰ, বেপাৰী আদি বিভিন্ন অভিজ্ঞতাবোৰ এই যাত্ৰা-ৰূপকৰ বিভিন্ন অংগলৈ পৰিণত হৈছে। মাথোঁ পৌৰাণিক কবিয়ে যদি ‘হৰি নাম কলৰ (...) দীৰ্ঘ ভেল’ৰ কথা কৈছে, তেন্তে আধুনিক কবিয়ে কৈছে ‘প্ৰেমৰ সাগৰে জাহাজ’ মেলাৰ কথা।

কিন্তু মাজে মাজে পুৰণি অসমীয়া লোককবিৰ কাব্য-

গীতত সাগৰ-মহাসাগৰৰো উল্লেখ ঘটিছে, যাক আমি বহুক্ষেত্ৰত সংস্কৃত গ্ৰন্থসমূহৰ অসমীয়া ভাঙনিৰ এক প্ৰভাৱ বুলিব পাৰোঁ, কাৰণ পুৰণি অসমৰ বাসিন্দাসকলে সাগৰৰ কথা শুনিলেও সাধাৰণ লোকৰ মাজত সাগৰ দেখা লোক হয়তো আঙুলিমূৰত লেখিব পৰা বিধৰ আছিল। তলৰ উল্লেখ কৰা গীতফাঁকিত আমি ইয়াৰ এক আভাস পাবোঁ—

ৰূপৰ সাগৰে নাও মেলি দিলি

নিচিনি বালিৰে চৰ মনাই অ’

সাগৰত বালিচৰ নাথাকে, নৈৰ বুকুতহে থাকে। গতিকে নৈপৰীয়া অভিজ্ঞতাৰে পুষ্ট অনামী অসমীয়া কবিয়ে অজানিতে সাগৰৰ বুকুত বালিচৰৰ কথা কৈ পেলালে।

জীৱন এক যাত্ৰা, এই ধাৰণাত্মক ৰূপকটি পৃথিৱীৰ বিভিন্ন ভাষা-সংস্কৃতিত দেখিবলৈ পোৱা যায় যদিও আমি লোকগীতসমূহৰ প্ৰতিচিত্ৰণৰ পৰা দেখিবলৈ পোৱা মানৱ জীৱন এক দীঘলীয়া যাত্ৰাৰ এক দশা —এই ধাৰণাত্মক ৰূপকটি আমাৰ স্বকীয় সাংস্কৃতিক-দাৰ্শনিক ধাৰাৰ পৰা উদ্ভৱ হোৱা। লেকফ্ আৰু জনছন (১৯৮০)ৰ লেখকদ্বয়েও আঙুলিয়াই দিছে যে কেতবোৰ মেটাফৰ বিশ্বজনীন হোৱাৰ বিপৰীতে কেতবোৰ মেটাফৰ কোনো কোনো নিৰ্দিষ্ট সংস্কৃতিতহে দেখিবলৈ পোৱা যায় (পৃঃ ১১৮)। অসমীয়া ভাষাত আৰু অসমীয়া লোকগীতসমূহতো স্থানবিশেষে মানৱ জীৱনৰ আন বহুতো ধাৰণাত্মক ৰূপক দেখিবলৈ পোৱা যায়, যিবোৰে মানৱ জীৱনৰ আন আন দিশসমূহ পোহৰাই তোলে। সেইবোৰৰ আলোচনাৰ মাজেৰে আমি অসমীয়াভাষী মানুহে জীৱনক কিদৰে বুজে তাৰ এক আভাস পাব পাৰোঁ। ■

টোকা :

‘ৰূপক’ আৰু ‘মেটাফৰ’ দুয়োটা ওচৰ সম্বন্ধীয় যদিও দুয়ো দুয়োৰে সমাৰ্থক নহয়। নৱকান্ত বৰুৱাদেৱে তেওঁৰ *কবিতাৰ দেহবিচাৰ* (২০০০) গ্ৰন্থত আঙুলিয়াই দিছে— “ভাৰতীয় আলংকাৰিকৰ ৰূপক পাশ্চাত্য আলংকাৰিকৰ metaphorৰ দৰে ব্যাপক নহয়। কিন্তু ৰূপক সীমিত অৰ্থত metaphorৰ লগত একেবাৰে খাপ নোখোৱা বিধৰো নহয়।” (পৃঃ ৪৭) আমি আমাৰ এই আলোচনাত পৰিভাষাজনিত কাৰণত প্ৰায়েই মেটাফৰ আৰু ৰূপক সমাৰ্থক অৰ্থত ব্যৱহাৰ কৰিছোঁ। এই নীতি অনুসাৰেই এই আলোচনাত conceptual metaphorক ধাৰণাত্মক ৰূপক বা conduit metaphorক আধাৰ ৰূপক বোলা হৈছে।

গ্ৰন্থসূচী :

* বৰুৱা, নৱকান্ত (২০০০), *কবিতাৰ দেহবিচাৰ*, গুৱাহাটী : ষ্টুডেণ্টচ ষ্ট’ৰ্চ।

* শৰ্মা, তীৰ্থনাথ (২০১০), *সাহিত্য-বিদ্যা পৰিক্ৰমা*, গুৱাহাটী : বাণী প্ৰকাশ প্ৰাইভেট লিমিটেড।

* Filippi, G. G. (1996), *Mrttyu : Concept of Death in Indian Traditions*. (A. Rigopoulos, Trans.) New Delhi : D.K. Printworld (P) Ltd.

* Lakoff, G. and M. Johnson (2003), *Metaphors We Live By* Chicago : The University of Chicago Press.

* Taylor, J. R. (2006), ‘Cognitive Semantics’. In Keith Brown (Ed.) *Encyclopaedia of Language and Linguistics* (Vol. 3), London : Elsevier.

সুঁহিনাত সংখ্যা

প্ৰ বন্ধ

ড° দীনেশ চন্দ্ৰ গোস্বামী ♦ হে মোৰ প্ৰিয় শুভাকাঙ্ক্ষীসকল... ♦ ২৩

ড° ডম্বুৰুধৰ নাথ ♦ মায়ামৰা সমাজৰ সাংস্কৃতিক পৰিচয় গঠনত গায়ন-বায়ন ব্যৱস্থা ♦ ২৭

পৰাগ কুমাৰ ডেকা ♦ লোকগীতত জন্ম, মৃত্যু আৰু জীৱন : আধুনিক ভাষাবিজ্ঞানৰ দৃষ্টিৰে ♦ ৩৩

নতুন সাহিত্য, নতুনৰ সাহিত্য

গল্প

প্ৰাঞ্জল হাজৰিকা ♦ পলিছ ♦ ৫৪

চন্দনা পাঠক ♦ লিপ্‌ষ্টিক ♦ ৫৭

উপাসনা শইকীয়া ♦ সাউদৰ চোমনি ♦ ৫৯

বিদ্যুৎ বিকাশ শৰ্মা ♦ বেদখল ♦ ৬৪

জুৰি বৰুৱা ♦ কৰিষ্মা ♦ ৬৯

দেবযানী দত্ত ♦ ভোগ আৰু ভোকৰ মালিতা ♦ ৭২

কবিতা

ৰাজীৱ কুমাৰ ফুকন, অনুৰূপা চৌধুৰী ♦ ৪০

অপৰাজ, সুদক্ষণা গগৈ ♦ ৫৩

ৰাহুল গৌতম শৰ্মা, কোকিল শইকীয়া ♦ ৬৩

দিব্যজ্যোতি বৰা ♦ ৯০

জোনমণি দাস ♦ ৯১

নিবেদন দাস পাটোৱাৰী ♦ ৯৮

ৰফিকুল হোছেইন, নীলাক্ষি চলিহা গগৈ ♦ ১১২

স্মৃতি কথা

হৰেকৃষ্ণ ডেকাৰ— চোতালৰ আঁকৰাক ♦ ৭৬

অনুবাদ

পশ্চাৎদৰ্শন ♦ স্নিগ্ধমালতী নেওগ ♦ ৯২

ৰুছ আৱাসিক অঞ্চলৰ নাৰী ♦ কানাই গগৈ ♦ ৯৯

খোদাৰ মাটি ♦ মীৰা গোস্বামী ♦ ১০৬